

صور تبندی روشنفکری امام خمینی (ره) با تفسیر وصیت‌نامه الهی - سیاسی مبتنی بر هرمنیوتیک اسکینر

مجتبی نوروزی^۱، زهره مرندی^۲

چکیده

روشنفکری دینی امام در کسوت آموزه‌های وصیت‌نامه با نقد بنیادین سیاست‌های پهلوی، اسلام‌ستیزی غرب و شرق را به مبارزه طلبیده بود. بن‌مایه مذهبی وصیت‌نامه، برگرفته از سنت‌های اسلامی‌ای بود که قرن‌ها مانند یک عرف اجتماعی در میان ایرانیان وجود داشت. **هدف:** هدف از نگارش این مقاله، بازخوانی اندیشه‌های مبارزاتی امام (ره) با شالوده‌های غربی و شرقی رژیم پهلوی از رهگذر وصیت‌نامه ایشان بود. **روش:** برای گردآوری اطلاعات از شیوه کتابخانه‌ای استفاده شد. از این رو، روش هرمنیوتیک قصد‌گرای اسکینر، با تحلیل متن وصیت‌نامه توانست به بازخوانی از سنتها و کشف نیت مؤلف پردازد. **یافته‌ها:** روش قصد‌گرای اسکینر با تشریح رابطه بین نظر و عمل سیاسی امام، ضمن فهم نیت متن وصیت‌نامه به عنوان ایدئولوژی ایشان، به هم‌ترازی آن با متن و غبارروبی از ایدئولوژی رقیب پرداخت. **نتیجه‌گیری:** مبتنی بر روش اسکینر، وصیت‌نامه امام به عنوان ایدئولوژی برتر، سهم خود را در کنش و واکنش فکری، عملی و مبارزاتی عصر خویش و پس از آن ایفا کرده بود. از این رو با خوانش متن، هم امکان پی بردن به نیت امام به عنوان مؤلف متن فراهم می‌شد و هم بر روشنفکری ایشان نظری افکنده می‌شد.

واژگان کلیدی: وصیت‌نامه الهی - سیاسی، روشنفکری دینی، هرمنیوتیک، متن، مؤلف.

◇ دریافت مقاله: 99/08/18، تصویب نهایی: 99/12/14.

1. دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، استادیار علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه شهرکرد (نویسنده مسئول) / نشانی: شهرکرد، بلوار رهبر، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهرکرد / شماره: 03832324401 / Email: m.norouzi88@yahoo.com
2. دکتری علوم سیاسی، دانشگاه اصفهان.

الف) مقدمه

روشنفکری، یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های تحلیل مسائل در جامعه است. رشد روزافزون فناوری و تبلور همگرایی جهانی، کارکرد هر چه بیشتر روشنفکری را به منظور پاسداری از سنت‌های اصیل و کارآمد کردن آنها نشان می‌دهد. مهم‌ترین عامل در ظهور این کارکرد، تأکید دانشواژه روشنفکران است که می‌تواند عامل تثبیت، گسترش و در نهایت، تحول ایدئولوژی قدرت در جامعه باشد. همان‌طور که در اولین پایگاه روشنفکری؛ یعنی فرانسه تلاش شد تا با تألیف متون عمیق و مبسوط، راه اندیشیدن باز شود و انحصار دانش از دست طبقات خاص بیرون آید. روشنفکران فرانسوی به خوبی دریافته بودند که انحصار دانش، یعنی انحصار قدرت (ضمیران، 1381: 157-155). بنابر این، ساختارهای سیاسی و اجتماعی در غرب نمی‌توانسته از تفسیر ایدئولوژی تألیفی روشنفکر به دور باشد. روشنفکری در شکل‌بندی ساختار سیاسی جوامع غربی همواره بر مبنای تعاملی آشکار و نهادینه وجود داشته است (ویلیام و باتامور، 1993: 288-287). از این رو، نقد سازنده روشنفکران می‌بایست بر مبنای دانشواژه‌های مسلط و متقن شکل می‌یافت که هم ایدئولوژی آنها محسوب می‌شد و هم می‌توانست نسبت به تحلیل مسائل عینی اجتماع کارآمد باشد.

تأثیر روشنفکری در جامعه ایران، چه از نظر رفتاری و عملکردی و چه از لحاظ شکل دادن به تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، آشکار است. پژوهشگران ایرانی بر آن‌اند که بحث روشنفکری تحت ساختارهای قدرت در کشور، از لحاظ معرفت‌شناسی و حقیقت‌پنداری دارای گونه‌های فراوانی است. شاهد این مدعا، رویکردی است که روشنفکری در ایران به دوره‌های تاریخی قدرت، رابطه حکومت و مردم، نگاه به مدرنیته، طبقات، دین، شخصیت و تیپ‌شناسی و ... دارد. (پورفرد، 1392: 70-47)

اساساً نمی‌توان از ایران صحبت کرد و از ساختارهای دینی حرفی به میان نیاورد. بنیان جامعه ایرانی با روح اسلام عجین شده و نمی‌توان حیات فردی و اجتماعی ایرانی را تهی از ارزشهای متعالی دین فرض نهاد. همان‌طور که مبنای شکل‌گیری انقلاب اسلامی در سال 1357 نیز همین ارزشها بود. درهم‌تنیدگی سیاسی با کلیت دینی و تفکر ارزشی - اسلامی در انقلاب ایران، نیازمند منابع فکری آمیخته با دین بود. بنابر این، صورت یافتن روشنفکری دینی با هدف تولید متون ایدئولوژیک و راهبردی، یکی از وقایع مهم ایران محسوب می‌شود. در این راستا، امام خمینی به عنوان روشنفکر دینی درصدد بود تا بتواند هم از ارزشهای اسلامی پاسداری کند و هم به تولید دانشواژه‌ای بپردازد که تبیین درستی از تحول در جامعه بر مبنای همین ارزشها باشد. اکنون پرسش این است که روشنفکری دینی امام در دهه‌های منتهی به انقلاب بر چه مبنایی قابل توصیف است؟ امام خمینی چگونه توانسته در بین ایدئولوژی‌های رقیب به هژمونی ادبیات دینی در تحول انقلابی دست یابد؟ آیا این دانشواژه دینی توانسته به تحلیل مناسبی از کنشهای سیاسی در جامعه دست زند؟

340 ♦ صورتبندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

با نگاهی به تاریخ معاصر ایران، در پاسخ به پرسش از عقب‌ماندگی ایران و پیشرفت غرب، بسیاری از ایرانیانی که به اروپا سفر کرده بودند یا مستشارانی که از اروپا به ایران می‌آمدند، در تلاش بودند با اقتباس از متون غربی به مزیت‌های غرب و معایب شرق بپردازند (حائری، 1378: 280). این منورالفکران درصدد بودند از این رهگذر به تولید دانشواژه‌ای بر مبنای تحول مدرن دست زنند (آبادیان، 1375: 107). خوانش ادبیات فکری مقلدانه آنان نشان می‌داد ایدئولوژی آنان کنش‌های سیاسی و اجتماعی را به گونه‌ای تبیین می‌کند که توسعه نظام در ساختارهای اساسی، راه‌گیزی جز مدرنیته ندارد.

در عصر مشروطه، روشنفکری در تنگاتنگ ترقی مدرن و تعالی اسلامی در کشاکش بود(عیوضی و هراتی، 1391: 40-44)؛ که در این وادی، ایدئولوژی روشنفکر هم در حل و فصل واقعیات جامعه و هم در پایش ادبیات منورالفکری که از ادوار قبل همچنان در حال کش و قوس تاریخی بود، قابل ملاحظه بود. همچنین اندیشمندان اسلامی و روحانیون سیاسی عصر مشروطه مانند آیت‌الله نائینی و شیخ فضل‌الله نوری با تأکید بر اصل مشروطه مشروعه و اختلاف بر سر روش کاربرد آن (تخطی مصداق‌های عینی جامعه از این اصل، مانند مجلس شورای اسلامی تهران) تلاش می‌کردند تا در تبیین مسائل سیاسی و اجتماعی، وجوب مشروعیت دینی را به میان بکشند و از این طریق، آموزه‌های دینی را به ایدئولوژی مسلط جامعه بدل کنند.(بصری و ثنائیان‌زاده، 1391: 16-1)

از نظر تاریخی می‌توان گفت روشنفکری دینی با شاخص سیاسی شدن دین از دهه 40، جان تازه‌ای به خود گرفت. احیای تفکر دینی در دانشگاه‌ها با تلاش برای زدودن باورهای نادرست از آن و معرفی اسلام سازگار با علم و عدالت و برابری، تزریق طلبه‌های جوان و تحصیل کرده از حوزه علمیه به متن جامعه برای هدایت دینی، برهان شرعی به منزله مشروعیت‌بخشی به حرکت‌های مردمی، شکل‌گیری مطبوعات مذهبی و از این دست رویدادهای فکری و عملی، نشان می‌داد جامعه ایرانی در آن دوره ظرفیت چرخش ایدئولوژیک به سمت آرمان‌های اسلامی را دارد(عیوضی و هراتی، 1391: 81-91). این فرصت‌ها چشم‌اندازی را تداعی می‌کرد تا روشنفکران دینی از طریق اتکا به میراث فرهنگی و دینی خود، راه اندیشیدن بر مبنای داشته‌های تمدنی اسلام را باز کنند.

در این مقاله تلاش خواهد شد که برای فهم اندیشه امام خمینی که بزرگ‌ترین روشنفکر دینی عصر خود محسوب می‌شود، با عنایت به وصیت‌نامه سیاسی - الهی ایشان، نشان داده شود که دین اسلام در حوزه سیاسی و اجتماعی از چنان غنایی برخوردار است که می‌تواند بنیانی برای تولید حوزه اندیشگی محسوب شود. بدین منظور، از روش تحلیل محتوای اسکینر استفاده شده است. اسکینر، برای فهم اندیشه سیاسی، ضمن تأکید بر شناخت و تحلیل متن، بستر اجتماعی سیاسی را که متن در آن به تولید اندیشه پرداخته، بررسی می‌کند. با تحلیل وصیت‌نامه امام به عنوان یک متن تاریخی، به خوبی می‌توان به ابعاد نظری و عملی و زمینه‌های اجتماعی و ایدئولوژیک اندیشه‌های ایشان پی برد. تحلیل محتوای وصیت‌نامه به عنوان یک متن

تاریخی و ماندگار، روشنفکری دینی امام را آن‌گونه صورت‌بندی می‌کند که از یک سو قابلیت حل و فصل مسائل مهم جامعه را داراست و از سوی دیگر، باعث چرخش ایدئولوژی مستقر و تحول در ساختارهای آن به نفع مبانی دینی می‌شود.

ب) چارچوب مفهومی (روشنفکری دینی)

دغدغه عقب‌ماندگی و رفع انحطاط داخلی در ایران، زمینه تحركات فکری و سیاسی و اجتماعی بود که در برابر پروژه نوسازی غربی، سازوبرگهای خود را در اشکال متفاوت نمایان می‌ساخت. در این بین، روشنفکری دینی یکی از وجوه فکری نسبت به مسئله مدرنیته بود که با تأکید بر توانایی اسلام در ظرف زمانه در قالب شناخت محتوای جامع دین و دردهای جامعه و روی‌آوری به عقل و علم و شیوه‌های جدید به پیرایش دین می‌پرداخت. این جریان در واکنشی معقول با مسئله غرب، ضمن پذیرش ضرورت اقتباس از علم و تکنیک غرب و اثبات سازگاری آن با اسلام، به مبارزه با استعمار و ساخت نوسازی اسلامی پرداخت.

روشنفکر دینی ضمن داشتن چهار ویژگی عام روشنفکر که شامل نقادی، دانش منطبق با زمانه، استقلال فکری و سیاسی و قدرت تصمیم‌گیری است؛ باید دارای دغدغه دینی نیز باشد. دغدغه دین داشتن؛ یعنی در پی پیراستن جامعه خویش که در آن دین در طول تاریخ به علت التقاط با مسائل تاریخی از گوهر و حقیقت خود دور شده و با خرافات و توهمات درآمیخته است، باشد. از این رو، نقد سنت و دین از کارهای مهم روشنفکر دینی است. روشنفکر دینی در کنار فهم کتاب و سنت، با احاطه بر زمانه خویش، پیام شریعت را مطابق با آن، انعکاس می‌دهد. از این رو، ضرورت نقش دین در زندگی و زمانه، اقدام به عمل را به یک ضرورت برای روشنفکر دینی تبدیل می‌کند و در فعالیتهای سیاسی و اجتماعی نقش مؤثر و حتی کلیدی ایفا می‌کند. (حمودی، 1393)

تلاش امام خمینی در احیای ارزشهای اسلامی و دینی و همسازی آن با شرایط روز دنیا به منظور رسوایی نسخه منسوخ‌شده و ناکارآمد غربی‌ای که توسط رژیم دست‌نشانده پهلوی در حال گسترش در ایران بود، ایشان را یکی از مهم‌ترین منادیان این جریان اصیل نشان می‌داد. با نگاهی دقیق و جامع بر حرکت امام از آغاز نهضت بیداری تا رحلت، اصول روشنفکری دینی در حد اعلای آن مشاهده می‌شود. امام با نگاهی جامع به دین که از سر شناخت کامل دین و نیازهای مردم بود، به تأیید نگرشهای دینی و رد نگرشهای ناترازمند با دین برمی‌خواست و بر این اساس، با تأیید بر امتزاج دیانت و سیاست به عنوان پایه حکومت اسلامی، تز جدایی دین از سیاست را مردود اعلام می‌کرد (صحیفه نور، ج 5: 241). امام با همه توان بر آن بود که ثابت کند اسلام توانایی آن را دارد که به عنوان مکتب، راهنمای عمل و تکیه‌گاه امت اسلامی قرار گیرد؛ از این رو، در رفع شبهات حکومتی، جامعه‌شناختی و دینی، تنها محل ارجاع را تمسک به دین

342 ♦ صورت‌بندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

می‌دید؛ زیرا از نظر ایشان، اصول کارآمد و توانمند اجتهاد و فقه در ایدئولوژی اسلام مبراً از تمسک به سایر پیش‌فرضهای غیر دینی بود. خرافه‌زدایی نیز در روشنفکری دینی امام با ارائه اسلامی پیراسته از کژاندیشی‌های زمانه تحقق می‌یافت که انجام آن بر دوش حوزه و دانشگاه بود(همان، ج 1: 195). دیگر ویژگی روشنفکر دینی، تأکید بر شریعت و ارزشهای دین و پاسداری از هویت ملی است. در این راستا، امام با حرکت در خلاف جریان روشنفکری غربی که بر فرهنگ تأکید داشت، بر هویت و مذهب در ساخت فرهنگ و هویت ایرانی بر اساس دانش بومی، نه تقلید و کپی‌برداری تأکید می‌شد(امام خمینی، 1388: 19). از این رو، شکل‌گیری حکومت اسلامی مبتنی بر استقلال فرهنگی و آزادی سیاسی، بخش تحول‌آفرین روشنفکری ایشان است که با پیروزی انقلاب اسلامی در سال 1357 تحقق یافت.

ج) چارچوب نظری

در مقاله حاضر، برای فهم اندیشه امام خمینی و تأثیر آن بر زندگی عملی، از روش هرمنوتیک قصد‌گرای کوئینتن اسکینر استفاده شده است. در بین روشهای موجود در تحلیل اندیشه‌ها، تحلیل محتوای مؤلف‌محور اسکینر از قابلیت خوبی برخوردار است؛ زیرا می‌تواند هم به کشف نیت مؤلف و هم به تفسیر متون ادبی، دینی، فلسفی و اخلاقی در صورت‌بندی یک اندیشه پردازد(باردن، 1375: 10-5). در واقع؛ اسکینر برای فهم اندیشه، فهم یک متن را پیشنهاد می‌دهد و البته معتقد است نباید از دستیابی به روشی مناسب برای شناخت متن نیز غافل شد(اسکینر، 1380: 3-5). تلفیق دو روش زمینه‌محور و متن‌محور در روش‌شناسی اسکینر، پاسخی است که به خود می‌دهد؛ زیرا از نظر او، توجه محض به هر یک از این سویه‌های روشی، خطایی محض است. در این راستا، روش زمینه‌محور که صرفاً فهم متن را منوط به فهم زمینه‌های مختلف اجتماعی یا همان چارچوب‌نهایی که متن در آن پدید آمده است می‌داند، در برابر روش متن‌محور که صرفاً شناخت فهم را منوط به خودمختاری متن می‌داند و هرگونه بازسازی زمینه‌های فکری و عملی را مردود می‌شمرد، واقع شده است(مرضوی، 1386: 161). از نظر اسکینر، باید از فراز این یکسونگری‌ها عبور کرد و متن را در چارچوب فکری، اجتماعی و زبانی مؤلف آن که معنای مورد نظرش در آن قصد شده، قرار داد.(تولی، 1383: 55)

اهمیت پیوند نظریه و عمل و نسبت آن با واژگان به کار رفته در متن، روش‌شناسی فهم محتوای اسکینر را بر مبنای کنش‌گفتاری مقصودرسان‌پی‌ریزی می‌کند. مؤلف با نوشتن متن در مظان انجام کاری با نیت قبلی قرار می‌گیرد. بنابر این، هدف اساسی را باید کشف همین قصد قرار داد(اسکینر، 2010: 63). همچنین برای نیل به مقصود نیز باید زمینه زندگی مؤلف، آثار و تألیفات وی و حوادث سیاسی و اجتماعی زمان نگارش متن را بازتولید کرد تا با درک جایگاه مؤلف بتوان معنای مدنظر وی را دریافت.(همو، 1380: 5)

نقش بی‌بدیل روشنفکران در شکل‌دهی، تداوم و تثبیت ایدئولوژی نظام سیاسی، قابل انکار نیست. از این نظر، رابطه روشنفکر دینی با ساختارهای واقعی جامعه می‌تواند به فهم و تحلیل شبکه‌های قدرت و جایگاه آن در جامعه اسلامی بپردازد. بازخوانی وصیت‌نامه امام به عنوان یک روشنفکر دینی، هم به جهت‌دهی دینی فعل و انفعالات قدرت کمک می‌کند و هم با راهکارهای دینی در تبیین مشکلات پیش روی جامعه، به بازتولید مجدد ایدئولوژی قدرت در جامعه می‌پردازد. بهره‌گیری از شریانه‌های دینی در این متن آنقدر غنی است که سویه‌های مختلفی از دین، فرهنگ، سیاست و اخلاق را به عنوان ایدئولوژی یک جامعه در خود جای داده است. از این رو، آموزه‌های آن برای نسل‌های بعد از انقلاب نیز مفید است. پس لزوم صورت‌بندی روشنفکری دینی امام با بررسی و تحلیل منطقی وصیت‌نامه ایشان، امکان بهره‌گیری از روش‌شناسی مؤلف‌محور - قصد‌گرای اسکینر را آشکار می‌کند.

(د) همترازی اندیشه با کنش سیاسی در برخی واژگان وصیت‌نامه

روشنفکری دینی امام تحت تأثیر واقعه خرداد 1342 و تبعید ایشان در آبان 1343 و وقایع سال 1348 (عیوضی و هراتی، 1391: 88-90) با سیاسی شدن مسئله دین و مقبولیت آن در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، به ساخت‌بندی مفهومی با عنوان اسلام سیاسی دست زد که آن را به ایدئولوژی مؤثر شکل‌گیری انقلاب تبدیل کرد. پس از انقلاب، امام در کسوت یک روشنفکر، وظیفه تثبیت و تداوم و بسترسازی آن را در جامعه مبتنی بر گزاره‌های دینی و سیاسی بر عهده داشت. توسعه اجتماعی، اقتصادی و دینی جامعه، با وجود بحرانهای ناشی از شکل‌گیری تحول انقلابی، نیازمند هژمونیک شدن اندیشه‌هایی مبتنی بر پاسداشت اصول و ارزشهای اسلامی - انقلابی بود. از این رو، وصیت‌نامه الهی - سیاسی امام، هم در هدایت و توسعه دینی جامعه و هم در گسترش روشنفکری دینی بعد از انقلاب نقش مهمی داشت.

ناظر بر روش‌شناسی مقصودرسان اسکینر، نویسنده متن یا سخن مؤلف گویا کاری را انجام می‌دهد و از انجام آن مقصود و منظوری دارد؛ پس اسکینر در تفسیر از یک متن تاریخی - دینی، به امکانات زمانی و مکانی در شرایط تولید متن پرداخته و از این رو، در پی سنجش نسبت میان رفتار عملی مؤلف به عنوان کنشگر یا نظریه‌پرداز سیاسی با واژگان به کار رفته در متن است (حقیقت، 1387: 50). او می‌پرسد واژگان به کاررفته در متن، که در زمان مؤلف متن دارای قواعد هنجاری خاصی بوده، آیا تا به امروز این ویژگی را داراست؟ زیرا واژه‌های متن و معنای موجود در آن، ممکن است در گذار تاریخی تغییر کرده باشند. در این صورت، ملاک مفسر از تفسیر و پردازش متن چه باید باشد؟ (همان)

در واقع؛ اسکینر تلاش می‌کند بگوید مفسر یا مخاطب در مواجهه با متن باید از گفتارهای سرسری بگریزد و با تأمل بیشتری متن را تفسیر کند. مواردی در وصیت‌نامه امام یافت می‌شود که معنای آن با توجه

344 ♦ صورتبندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

به شرایط زمینه‌ای تولید آن واژه یا متن باید سنجیده شود و از این نظر، متن در گذر زمان دچار تحول شده است. از این رو، ملاک امام از به کار بردن این اصطلاحات، بیشتر بر محتوای ساختاری زمانه تولید متن منطبق است تا ساختهای هنجارین زمانه مفسر. در این راستا، با تأمل خواننده در پردازش متن وصیت‌نامه، واژگانی یافت می‌شود که مقصود امام از به کار بردنشان منطبق با هنجارهای جامعه امروز نیست. برای مثال، جایی در کلام امام، ارزش دنیا به متاع ناچیزی تشبیه شده است (امام خمینی، 1397: 11)، در صورتی که دین اسلام بر ارزشمند بودن دنیای مادی نیز تأکید دارد؛ یا در آن کلام که از حضور سیاسی زنان در تعالی اسلام سخن به میان نیامده (همان)، مبتنی بر واجب حفظ اسلام در آن زمان بوده است؛ در جای دیگر، بعد از آمریکا و اسرائیل، حسین ابن طلال، شاه حسن مراکشی، حسنی مبارک و صدام علفی، دشمنان ملت اسلامی و مستضعفان جهان ذکر شده‌اند (همان)، که امروزه دشمنان اسلام فراتر از این شمارش‌اند؛ یا در کلامی تمام رسانه‌های گروهی در دستان آمریکا و دولت‌های سرسپرده‌اش قلمداد شده است (همان: 13)، اما امروزه دیگر کشورها همچون ایران، به فناوری تولید و ساخت و گسترش رسانه‌ای دست یافته‌اند. پس اگر قرار باشد بدون توجه به زمینه‌های شکل‌گیری متن و رویکردی کاملاً متن‌محور عقاید یک مؤلف را بازخوانی کرد، نمی‌توان هیچ متنی را به عنوان الگو مورد مطالعه قرار داد.

ه) همترازی مراحل پنج‌گانه اسکینر با وصیت‌نامه امام

یکی از تکنیک‌های اسکینر در پیوند بین نظریه و عمل، نشان دادن تجسم یک عمل مفاهمی و ارتباطی قصد شده در متن است؛ زیرا گفتار همیشه برای بیان یک واقعیت به کار نمی‌رود، بلکه در تأثیر بر مخاطب و ساخت و بسط دیدگاه خاصی در وی نیز کاربرد دارد. از این نظر، متن معنایی را قصد کرده و قرار است به مخاطب انتقال دهد (اسکینر، 2010: 63-62). تفسیر آرای امام خمینی نشان می‌دهد که ایشان از طریق خلق دانشواژه فکری و سیاسی مبتنی بر اصول اسلامی، قصد کرده‌اند کاری انجام دهند و آن، مفاهمه با مردم به منظور انتقال معناهای دینی مد نظرشان به آنهاست. از این نظر، تألیفات وصیت‌نامه معطوف به نیت ایشان است. پس با تفسیر و شناخت ادبیات تولیدی و پرسش و پاسخ و مشکلات و راه‌حلهایی که امام برای جامعه ارائه می‌دهند، قصد ایشان که ظهور حکومت اسلامی است، پدیدار می‌شود.

کشف مقصود نویسنده، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در دسترسی به اندیشه سیاسی اوست. از این نظر، اسکینر وظیفه اصلی مفسر یا خواننده را چیزی به غیر این نمی‌داند و تفسیر یک متن را تلاش برای معنای مقصود می‌داند (همان: 64). پس یکی از روشهای شناخت اندیشه سیاسی امام به مثابه یک روشنفکر دینی، پردازش متن وصیت‌نامه از طریق مراحل پنج‌گانه اسکینر است.

1. توجه به بار غیر گفتاری کنش زبان‌شناختی

در این مرحله بار غیر گفتاری متن مد نظر است؛ یعنی آنچه نویسنده متن قصد کرده بگوید و آن قصد را به نگارش درنیاورده است. این قصد نانوشته دارای بار ایدئولوژیک نیز هست (اسکینر، 2010: 85). پس مفسر با تفسیر آراب روشنفکر دینی در متن به تبیین زبان‌شناختی و اصالت ایدئولوژی دینی مؤثر در جامعه بر مبنای نیت سیاسی مؤلف می‌پردازد. مهم‌ترین ویژگی متن در این مرحله، ترسیم یک ایدئولوژی است و پرسش از متن، پرسش از یک عمل ایدئولوژیک است (تولی، 1383: 5). برای فهم این پرسش اسکینر، صرف توجه به متن یا زمینه، منجر به عبور از مؤلفه‌های زبان‌شناختی شده و نمی‌تواند فهم درستی از متن به دست دهد. فراز اول وصیت‌نامه امام به مثابه بار غیر گفتاری زبان‌شناختی متن مورد توجه است. شرح گفتار حدیث ثقلین که جور و ظلم بر قرآن و عترت را بیان می‌دارد، به شکلی غیر گفتاری جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک امام و دین‌سنجی‌های عصر پهلوی را نشان می‌دهد.

«هر چه بر یکی از این دو گذشته است بر دیگری نیز گذشته است و مهجوریت هر یک مهجوریت دیگری است... باید گفت ستمی که از طاغوتیان بر این دو ودیعه رسول اکرم (ص) گذشته، بر امت مسلمان بلکه بر بشریت گذشته است». (امام خمینی، 1397: 5)

«... خودخواهان و طاغوتیان، قرآن کریم را وسیله‌ای کردند برای حکومت‌های ضد قرآنی و مفسران حقیقی قرآن و آشنایان به حقایق را... به بهانه‌های مختلف و توطئه‌های از پیش تعیین شده... از صحنه خارج کردند و بر حکومت عدل الهی که یکی از آرمانهای این کتاب مقدس بوده و هست - خط بطلان کشیدند و انحراف از دین خدا و کتاب و سنت الهی را پایه‌گذاری کردند». (همان: 7-5)

2. توجه به این امر که نویسنده هنگام تصرف در هنجارهای مرسوم قصد انجام چه کاری را داشته است

در این مرحله، روشنفکر دینی با ورود به جدال‌های سیاسی که به نوعی به هنجارهای مرسوم تبدیل شده‌اند، متن خود را پاسخی به آن مسائل می‌داند. در واقع؛ گویه‌های دینی روشنفکری امام به وی کمک می‌کند تا بتواند پاسخی دینی به سیاست دهد و راه حل‌های عملی با محتوای اسلامی برای حل معضلات ارائه کند. در این مرحله، از ویژگی ایدئولوژیک متن به عنوان یک عمل سیاسی پرسش می‌شود (اسکینر، 2010: 86-85). چه اندازه ایدئولوژی دینی قابلیت تحلیل مسائل عملی سیاست را دارد؟

بسیاری از بخش‌های وصیت‌نامه به شکلی کلامی، ایدئولوژیک و سیاسی، نزاع بین امام با دشمنان اسلام، چه مستکبران جهانی و چه دست‌نشانده‌گان داخلی را بر سر اسلام سیاسی به عنوان مهم‌ترین مسئله جامعه نشان می‌دهد. از این رو، ایدئولوژی جامعه اسلامی در متن به ترسیم کنش در حوزه قدرت و سیاست می‌پردازد.

346 ♦ صورتبندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

«من اکنون به ملتهای شریف ستمدیده و به ملت عزیز ایران توصیه می‌کنم که از این راه مستقیم الهی که نه به شرق ملحد و نه به غرب ستمگر وابسته است، بلکه به صراطی که خداوند به آنها نصیب فرموده است، محکم و استوار و متعهد و پایدار پایبند بوده ... و دستهای ناپاک ابرقدرتها، چه عمال خارجی و چه عمال داخلی بدتر از خارجی، تزلزلی در نیت پاک و اراده آهنین آنان رخنه نکند». (امام خمینی، 1397: 13)

«... اگر بخواهید اسلام و حکومت الله برقرار باشد و دست استثمارگران داخل و خارج از کشورتان قطع شود، این انگیزه الهی - حکومت اسلامی و اجتماع ملت در سراسر کشور - را که خداوند تعالی در قرآن کریم بر آن سفارش فرموده است، از دست ندهید و در مقابل این انگیزه که رمز پیروزی و بقای آن است، فراموشی هدف و تفرقه و اختلاف است». (همان: 19)

3. شناسایی و غبارروبی از متون موجود هم‌عصر نویسنده که سازنده زمینه‌های ایدئولوژیک آن عصر بوده‌اند

این مرحله نشان از توجه اسکینر به خود ایدئولوژی دارد؛ زیرا ابعاد هنجاری و غیر هنجاری جامعه توسط همین ایدئولوژی‌ها به ساختار فرهنگی و سیاسی حاکم تحمیل می‌شود و روابط آنها را شکل می‌دهد (اسکینر، 2010: 86). جامعیت رهنمودهای وصیت‌نامه برای افراد و نهادهای حکومتی و حاکمیتی و کارآمدی آن که توانسته مبارزه‌ای را پیکربندی کند که منجر به وقوع انقلاب شود، باعث می‌شود که نتوان از همترازی یا عدم آن با سایر متون روشنفکری در آن عصر سخنی به میان آورد؛ زیرا تلاشهای سایر متون روشنفکری، یا فاقد بنیانهای دینی در توصیف عمل سیاسی است یا شرح و بسط دین در عرصه اجتماع است که نوعاً پیامهای سیاسی همراه دارد. برداشتهای روشنفکری در این عصر نتوانسته اسلام سیاسی را که میراث پیامبر، ائمه، فقها و روحانیون مبارز در طول تاریخ اسلام و انقلاب است، همانند وصیت‌نامه امام به عنوان یک متن تمام‌عیار به منصه ظهور برساند.

مبتنی بر این رویکرد، بخشهای زیادی از وصیت‌نامه روایتگر اندیشه‌های امام در مسئله حکومت اسلامی و مختصات اصلی جامعه مسلمین بر آن بنیان است. تشکیل حکومت الله در زمان پیامبر و در پی آن حکومت اسلامی در جامعه مسلمین، تسهیل ورود حاکم اسلامی در عرصه سیاست است. بنیان چنین حکومتی که مسیر هدایت مسلمین را بر عهده دارد، اساس وصیت‌نامه امام را شکل می‌دهد. بر این اساس، شرایط اجتماعی، سیاسی و دینی دوران پهلوی به عنوان مهم‌ترین متن حاکم بر جامعه، بهترین رقیب ایدئولوژیکی است که در برابر روشنگری‌های وصیت‌نامه قرار خواهد گرفت. پس آشکارسازی و غبارروبی وصیت‌نامه از هنجارها و ناهنجاری‌های عصر پهلوی در قامت یک متن، امکان شناخت مفسر را از زمینه‌های ایدئولوژیک آن عصر فراهم می‌سازد.

347 مجتبی نوروزی وزهره مرندی

«تشریح نابودی دین: و مع‌الاسف به دست دشمنان توطئه‌گر و دوستان جاهل، قرآن، این کتاب سرنوشت‌ساز، نقشی جز در گورستانها و مجالس مردگان نداشت و ندارد و آن که باید وسیله جمع مسلمانان و بشریت و کتاب زندگی آنان باشد، وسیله تفرقه و اختلاف گردید و یا به کلی از صحنه خارج شد.» (امام خمینی، 1397: 7)

«تشریح نابودی سیاست اسلامی: دیدیم اگر کسی دم از حکومت اسلامی برمی‌آورد و از سیاست که نقش بزرگ اسلام و رسول بزرگوار (ص) و قرآن و سنت مشحون آن است سخن می‌گفت، گویی بزرگ‌ترین معصیت را مرتکب شده و کلمه آخوند سیاسی موازن با آخوند بی‌دین شده بود.» (همان)

«تشریح نابودی فرهنگ اسلامی: ... از یک طرف از دبستان تا دانشگاهها کوشش شد که معلمان و دبیران و اساتید دانشگاهها از بین غرب‌زدگان و شرق‌زدگان و منحرفان از اسلام و سایر ادیان به کار گماشته شوند و متعهدان مؤمن در اقلیت قرار گیرند و قشر مؤثر که در آتیه، حکومت را به دست می‌گیرند، از کودکی تا جوانی و تا جوانی، طوری تربیت کنند که از ادیان مطلقاً، و اسلام به خصوص، و از وابستگان به ادیان، خصوصاً اسلام متنفر باشند.» (همان: 31)

4. توجه به هنجارهای مرسوم زمانه مؤلف و بررسی پیرامون تبعات احتمالی دخل و تصرف در آنها

اسکینر معتقد است خود متن جهت‌دهنده به مسائل جامعه است؛ زیرا حاوی اصطلاحاتی است که به دنبال ارزشگذاری در جامعه است. از این رو، متن مؤلف کارکرد یک ایدئولوژی را به خوبی تبیین می‌کند. اینجاست که امام به عنوان یک روشنفکر دینی، با ارزشگذاری جهت‌دهی شده بر مبنای نیت دینی خود، توانایی کلام خود را آشکار می‌سازد. هر چه مبانی کلامی ایشان مستحکم‌تر به تصرف در هنجارهای مرسوم وارد آید، ایدئولوژی انقلابی بهتر می‌تواند به تأیید یا رد مسائل جامعه پردازد؛ چرا که ظرفیت کلامی ایدئولوژی روشنفکر دینی در تغییر ایدئولوژی حاکم و تغییر رفتار سیاسی اجتماع بسیار مهم است.

شکل‌گیری انقلاب و تداوم آن در سالهای پس از آن، بر مبنای خواست مردم صورت گرفته است. یکی از شواهد این سخن، استثماری است که سالها توسط کفار غرب و شرق بر ملت وارد شده و در دوره سلطنت پهلوی همزمان با عصر امام، فروش هر گونه وجهی از استقلال، آزادی و هویت دینی و ملی به بیگانگان (به ویژه آمریکاییان) به عرف مرسوم زمانه تبدیل شده بود. از این رو، سلطه و غلبه بیگانه موجبات نارضایتی مردم را از شرایط حاکم فراهم آورده بود. روشنفکری امام، منطق این نوع از نارضایتی را استقلال از هر گونه سلطه بیگانه تبیین کرد؛ زیرا شناخت و فهم امام از تاریخ معاصر و درک دوران متفاوت آن، استقلال و آزادی جامعه دینی را از هر گونه سلطه خارجی، مطالبه اول مردم می‌دانست. از این رو، توجه امام در وصیت‌نامه، به کفار و خواست و اراده مردم در مبارزه با سلطه آنها و عمال داخلی‌شان مبتنی بر قاعده نفی سبیل طرح‌ریزی شده است؛ زیرا مبارزه با سلطه بیگانگان زمانی مشروعیت پیدا می‌کند که برخاسته از

348 ♦ صورت‌بندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

ارزشهای دینی و مردمی باشد و لزوم عمل به آن یک ارزش حکومتی محسوب شود. بر اساس اندیشه‌های امام، لزوم توجه به این اصل در سیاستگذاری‌های یک ملت، ضرورتی است که هم سیاستگذاران را بر آن فرا می‌خواند و هم روشنفکران را به ارزیابی و سنجش سیاستهای دولت با توجه به مقتضای این اصل سوق دهد. پس می‌توان بخشهایی از وصیت‌نامه مبتنی بر این قاعده را، هم بازخوانی زمینه‌های شکل‌گیری انقلاب دانست و هم آینه‌ای برای تطبیق هنجارهای سیاسی اجتماعی و دینی جامعه بعد از آن.

«فی سبیل از سلطه اقتصادی: دیدیم که بسیاری از کارخانه‌ها و وسایل پیشرفته مثل هواپیماها و دیگر چیزها که گمان نمی‌رفت متخصصین ایران قادر به راه انداختن کارخانه‌ها و امثال آن باشند و ... در اثر محاصره اقتصادی و جنگ تحمیلی، خود جوانان عزیز ما قطعات محل احتیاج را ساخته و با قیمت‌های ارزان‌تر عرضه کرده و رفع احتیاج نموده‌اند و ثابت کردند که اگر بخواهیم می‌توانیم». (امام خمینی، 1397: 35)

«فی سبیل از سلطه فرهنگی: از جوانان، دختران و پسران می‌خواهم که استقلال و آزادی و ارزشهای انسانی را فدای تجملات و عشرتها و بی‌بندوباری‌ها و حضور در مراکز فحشا که از طرف غرب و عمال بی‌وطن به شما عرضه می‌شود نکنند». (همان: 36-35)

«فی سبیل از سلطه سیاسی: ... ما دیدیم که اسلام و کشور ایران، چه صدمات بسیار غم‌انگیزی از مجلس شورای غیر صالح و منحرف... به کشور و ملت وارد شد. در این پنجاه سال یک اکثریت قلابی منحرف در مقابل یک اقلیت مظلوم موجب شد که هر چه انگلستان و شوروی و اخیراً آمریکا خواستند با دست همین منحرفان از خدا بی‌خبر انجام دهند و کشور را به تباهی و نیستی کشانند». (همان: 38-37)

5. بررسی پیرامون اینکه چگونه تحول ایدئولوژیک به هنجارهای مرسوم و مسلط تبدیل می‌شود؟

اسکینر در تبدیل آرا و آثار مؤلف به ایدئولوژی که هنجارهای مسلط را می‌سازد، به مناقشات ایدئولوژیکی اشاره می‌کند که به روابط قدرت جهت می‌بخشد و به آن اجازه ابراز وجود می‌دهد. در واقع؛ ایدئولوژی به منازعات سیاسی مورد پذیرش خود، مشروعیت می‌بخشد (اسکینر، 2010: 87-86). از این منظر، روشنفکر دینی هر گونه تحول در جامعه دینی را مستلزم کم و کیف دین، تفکر و عمل سیاسی توأمان با هم می‌بیند. پس استقرار نظامی مبتنی بر اسلام سیاسی مانند جمهوری اسلامی، تحول ایدئولوژیکی بود که بر اکثر وجوه عملی جامعه تأثیر نهاد و حتی کل مناسبات سیاسی موجود را متحول کرد.

در وصیت‌نامه، اسلام، حکومت اسلامی و تحولات فرهنگی و سیاسی مبتنی بر احکام مترقی آن، هم عامل اقتدار و استحکام امت است و هم سعادت دنیوی و اخروی مسلمین را همراه دارد. شرح این تحولات و آثار اجتماعی و سیاسی ناشی از آن در وصیت‌نامه، جامعه دینی و انقلابی امام را به خوبی تفسیر می‌کند. سخن امام از آنچه در سالهای منتهی به انقلاب بر ملت گذشته، با تلنگری دینی مبتنی بر ظرفیتهای سیاسی

اسلام بر نبادهایی در فکر و فرهنگ مردم و نحوه عمل سیاسی ناشی از آن - که منجر به سلطه ظلم بر آنان شده - بادهایی را شکل می‌دهد که برای همه نسلها کارآمد است.

«با کمال جد و عجز از ملت‌های مسلمان می‌خواهم که از ائمه اطهار و فرهنگ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی این بزرگ راهنمایان ... پیروی کنند. از جمله از فقه سنتی که بیانگر مکتب رسالت و امامت است و ضامن رشد عظمت ملت‌هاست، چه احکام اولیه و چه ثانویه که هر دو، مکتب فقه اسلام است، ذره‌ای منحرف نشوند و به وسواس خناسان معاند با حق و مذهب گوش فراندهند و بدانند قدمی انحرافی، مقدمه سقوط مذهب و احکام اسلامی و حکومت عدل الهی است.» (امام خمینی، 1397: 13)

«گروهی از نادانان» با طرفداری از قداست اسلام ... با معنویات و تهذیب نفوس و تحذیر از مقامات دنیایی و دعوت به ترک دنیا و اشتغال به عبادات و اذکار و ادعیه که انسان را به خدای تعالی نزدیک و از دنیا دور می‌کند و حکومت و سیاست و سررشته‌داری بر خلاف آن مقصود بزرگ و معنوی است ... مع الوصف این تبلیغ در بعضی از روحانیان و متدینان بی‌خبر از اسلام تأثیر گذاشته ... این نادانان باید بدانند که قرآن و سنت رسول‌الله آنقدر که در حکومت و سیاست احکام دارد، در سایر چیزها ندارد... آنچه گفته شده و می‌شود که انبیا به معنویات کار دارند و حکومت و سررشته دنیایی مطرود است... اشتباه تأسّف‌آوری است که نتایج آن به تباهی کشیدن ملت‌های اسلامی و باز کردن راه برای استعمارگران خونخوار است.» (همان: 21-23)

و) پاسخهای وصیت‌نامه به سؤالات پنج‌گانه در روش‌شناسی اسکینر

پنج مرحله‌ای که از پیش رو گذشت، در واقع از پرسشهای ذیل مستفاد می‌شود. پرسشهای اصلی اسکینر و پاسخهایی که با تفسیر وصیت‌نامه امام و مقصود ایشان می‌توان برای آن بیان داشت، به شرح ذیل است:

1. نویسنده در نوشتن یک متن نسبت به کنش سیاسی موجود و مورد بحث که زمینه عملی را تشکیل می‌دهد چه کاری انجام می‌دهد یا داده است؟

مقصود امام از ذکر حدیث ثقلین و نشان دادن ظلم و ستمی که به اسلام و ولی امر مسلمین از ابتدای تاریخ اسلام تا کنون شده و منجر به مهجوریت آن شده، تأکید بر فحوای کلام دین در آثار سیاسی مترتب بر آن است. در واقع؛ در سراسر وصیت‌نامه، امام به شکلی روشن‌بینانه رهنمودهایی را طرح می‌کند که هدف اصلی؛ یعنی داعیه‌داری حکومت اسلامی تأمین شود. لذا در فراز ثقلین، شأن کلام امام در مواجهه با حکومت اسلامی، لزوم تشکیل حکومت دینی به عنوان یک مسئولیت سیاسی بر دوش مردم است.

350 ♦ صورتبندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

«ما مفتخریم و ملت عزیز مفتخر است که پیروی مذهبی است که می‌خواهد حقایق قرآنی ... را از مقبره‌ها و گورستانها نجات داده و به عنوان بزرگ‌ترین نسخه نجات‌دهنده بشر از جمیع قیودی که بر پای و دست و لب و عقل او پیچیده است ... نجات دهد». (همان: 9)

«ما مفتخریم که می‌خواهیم مقاصد قرآن و سنت را پیاده کنیم و اقشار مختلف ملت در این راه بزرگ سرنوشت‌ساز، سر از پا نشناخته، جان و مال و عزیزان خود را نثار راه خدا می‌کنند». (همان: 10-9)

2. نویسنده در نوشتن یک متن نسبت به دیگر متون موجود که زمینه ایدئولوژیک را شکل می‌دهند چه کاری انجام می‌دهد یا داده است؟

نگاه به وضعیت سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی عصر پهلوی، نشان از تلاش حاکمان برای گسترش الگوهای توسعه مدرن در ایران با هدف تغییر نگرش و فرهنگ اسلامی و تولید هویت جدید ضد اسلام دارد. این اقدامات پهلوی که خود متنی متحمل بر جامعه محسوب می‌شود، با گویه‌های تأمین منافع غربی و دین‌ستیزی، جهت‌گیری ایدئولوژیک آن را نیز به تصویر می‌کشد. بنا بر این، اگر تلاش رژیم پهلوی برای پیاده‌سازی متن خود بر جامعه به عنوان یک فعل ایدئولوژیک در نظر گرفته شود، قصد امام از تشکیل حکومت اسلامی و حفظ استقلال و هویت در ابعاد مختلف برای حفظ اصالت جامعه اسلامی، متنی خواهد بود که در تلاش برای ساختارشکنی از مؤلفه‌های ایدئولوژیک پهلوی است.

«ما مفتخریم و ملت عزیز ... مفتخر است که پیرو مذهبی است که می‌خواهد حقایق قرآنی را از مقبره‌ها و گورستانها نجات داده و به عنوان بزرگ‌ترین نسخه نجات‌دهنده بشر از جمیع قیودی که بر پای و دست و قلب و عقل او پیچیده است ... نجات دهد». (همان: 4)

«با کمال جِد و عجز از ملت‌های مسلمان می‌خواهم که از ائمه اطهار و فرهنگ سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی این بزرگ‌راه‌نمایان عالم بشریت ... پیروی کنند. از فقه سنتی که بیانگر مکتب رسالت و امامت است و ضامن رشد و عظمت ملتها است، چه احکام اولیه و چه ثانویه که هر دو مکتب فقه اسلامی است، ذره‌ای منحرف نشوند». (همان: 8)

«... به طوری که خود را و فرهنگ و قدرت خود را به هیچ گرفتند و غرب و شرق، دو قطب قدرتمند را نژاد برتر و فرهنگ آنان را والاتر و آن دو قدرت را قبله‌گاه عالم دانستند». (همان: 33)

3. ایدئولوژی‌ها چگونه باید شناسایی شود و نقد و بررسی تحول آنها چگونه باید ارزیابی شود؟

رهنمودهای امام در وصیت‌نامه با ارزیابی وضعیت سیاسی و اجتماعی و منطقه‌ای و رخدادهای حاصل از آن، به خوبی ایدئولوژی حاکم را به تصویر می‌کشد. این بار ایدئولوژیک در وصیت‌نامه نقد و بررسی شده است. نمونه ذیل کاشف از دید امام که در واقع با مفسر یا مفسران آینده گفتگو می‌کند:

«بی‌جهت نیست که بوقهای تبلیغاتی در سراسر جهان تمام توان خود را صرف شایعه‌ها و دروغهای تفرقه‌افکن نموده‌اند... بی‌انگیزه نیست سفرهای دائمی مخالفان جمهوری اسلامی... سردمداران و حکومت‌های بعض کشورهای اسلامی، که جز به منافع شخص خود فکر نمی‌کنند و چشم و گوش بسته تسلیم آمریکا هستند دیده می‌شود و بعضی از روحانی‌نماها نیز به آن ملحقند. امروز و در آتیه نیز آنچه برای ملت ایران و مسلمانان جهان باید مطرح باشد، خنثی کردن تبلیغات تفرقه‌افکن خانه‌برانداز است. توصیه اینجانب به مسلمین و خصوص ایرانیان، آن است که در مقابل این توطئه‌ها عکس‌العمل نشان داده و به انسجام و وحدت خود، به هر راه ممکن افزایش دهند و کفار و منافقان را مأیوس نمایند.» (همان: 21)

4. ارتباط ایدئولوژی سیاسی و کنش سیاسی چیست و چه تأثیری در رفتار سیاسی دارد؟

وصیت‌نامه امام به خوبی بینش ایشان نسبت به مسائل دینی و سیاسی جامعه را آشکار می‌کند. از این نظر، قاعده نفی سبیل در سراسر وصیت‌نامه با هدف تشکیل حکومت اسلامی، امتزاج دین و سیاست را معنادار می‌کند. در این مرحله نمی‌توان بین اندیشه و عمل سیاسی امام به عنوان یک روشنفکر دینی تفکیک قائل شد. قاعده نفی سبیل که در واقع احیای عمل سیاسی در اندیشه اسلامی امام است، به خوبی وابستگی اندیشه و عمل سیاسی را در تشکیل حکومت اسلامی به نمایش می‌گذارد.

«و به مجلس و دولت و دست‌اندرکاران توصیه می‌نمایم که... خود را از مردم و آنان را از خود بدانید و حکومت‌های طاغوتی را که چپاولگرانی بی‌فرهنگ و زورگویانی تهی‌مغز بودند و هستند را همیشه محکوم نمایید.» (همان: 21)

«از گناهان بزرگ نابخشودنی، مسامحه در امر مسلمین است. هر کس به مقدار توانش و حیطه نفوذش الزام است در خدمت اسلام و میهن باشد و با جدّیت از نفوذ وابستگان به دو قطب استعمارگر و غرب یا شرق‌زدگان و منحرفان از مکتب بزرگ اسلام جلوگیری نمایند.» (همان: 30-29)

5. کدام اندیشه‌ها و کنشهای سیاسی در ترویج و هنجار مرسوم ساختن تحول ایدئولوژیک نقش دارند؟

هر چند وصیت‌نامه امام در ترسیم حکومت اسلامی و رستگاری جامعه سیاسی در پرتوی انوار دینی پیشناز است، اما جامعه ایرانی در عصر پهلوی و بعد از آن، بی‌تأثیر از اندیشه‌ها و کنشهای ناشی از سیاستها و دین‌ستیزی این حاکمان نبوده است. بی‌تردید تلاش برای ارتجاعی نشان دادن دین یا عزلت‌گزینی دین از مام دنیا، بر نحوه تلقی از دین اسلام و رفتارهای فردی نسبت به آن در میان مردم مؤثر بوده است:

«گاهی ناشیانه و با صراحت می‌گویند که احکام اسلام که 1400 سال قبل وضع شده است، نمی‌تواند در عصر حاضر کشورها را اداره کند، یا آنکه اسلام یک دین ارتجاعی است و با هر نوآوری و مظاهر تمدن مخالف است و در عصر حاضر نمی‌شود کشورها از تمدن جهانی و مظاهر آن کناره‌گیرند و امثال این تبلیغ ابلهانه... اگر در صدر خلقت، عدالت اجتماعی باید جاری شود و از ستمگری و چپاول و قتل باید جلوگیری شود، امروز چون قرن اتم است آن روش کهنه شده و ادعای آنکه اسلام با نوآوردها مخالف است - همان‌سان که محمدرضا پهلوی مخلوع می‌گفت که اینان می‌خواهند با چارپایان در این عصر سفر کنند - یک اتهام ابلهانه بیش نیست». (همان: 21)

«به گونه‌ای طرفداری از قداست اسلام [می‌کنند] که اسلام و دیگر ادیان الهی سروکار دارند با معنویات و تهذیب نفوس و تحذیر از مقامات دنیایی و دعوت به ترک دنیا و اشتغال به عبادات و اذکار و ادعیه که انسان را به خدای تعالی نزدیک و از دنیا دور می‌کند و حکومت و سیاست و سررشته‌داری برخلاف آن مقصد و مقصود بزرگ و معنوی است، [تبلیغ به این صورت] در بعضی از روحانیون و متدینان بی‌خبر از اسلام تأثیر گذاشته که حتی دخالت در حکومت و سیاست را به مثابه یک گناه و فسق می‌دانند و این فاجعه بزرگی است که اسلام مبتلای به آن بود». (همان)

ز) نتیجه‌گیری

مبتنی بر روش‌شناسی هرمنوتیک اسکینر، وصیت‌نامه الهی - سیاسی امام خمینی(ره) به مثابه متنی است که دارای مفاهیم بنیادین است. توجه به این بنیانها در متن وصیت‌نامه، نکات مهم اخلاقی، سیاسی، دینی، حقوقی و اجتماعی را در نیت امام آشکار می‌سازد که به شکلی تاریخی، اندیشه‌ای را می‌گستراند که نه تنها در زمانه زندگی امام کارآمد بوده، بلکه شمولیت آن نسلهای بعد را هم شگفت‌زده کرده است. مفسر

دیروز، امروز و فردا در مواجهه با این متن در تبیین ایدئولوژی دینی - سیاسی برای تکوین و ساخت کنشی سیاسی مانند حکومت اسلامی، با تمرکز بر آموزه‌های اخلاقی - دینی می‌تواند پاسخی را برای حل مسائل مختلف جامعه خود بیابد. از نظر نگارندگان این مقاله، وصیت‌نامه امام از نظر نگارش و ساخت‌بندی و همخوانی ایده و عمل، آنچنان پرمایه و منطبق با اصول تفسیر است که خوانش آن مبتنی بر روش اسکینر، یکی از منطقی‌ترین شیوه‌های تحلیل آن است. شخصیت فکری - انقلابی امام، هم در ساخت نظریه و هم در اجرای ایده‌های انقلابی در قالب ایدئولوژی انقلاب و برپایی حکومت اسلامی و پیاده‌سازی آن در متن تاریخی وصیت‌نامه، به خوبی توانست دست دشمنی ایدئولوژی رقیب؛ یعنی رژیم دست‌نشانده و دین‌ستیز پهلوی را در فریب دینی و سیاسی و فرهنگی مردم رو کند. از این رو، بر مبنای سؤالات پنج‌گانه اسکینر، هر زمان و هر جا مطلبی درباره مبادی اجتماعی دوره پهلوی و به ویژه نگاه به ارزشها و معنویات دینی و منویات متبرک از آن در این دوران به میان آید، با بازخوانی وصیت‌نامه امام، مفسر با وجود گذشت زمان، هم به مقصود امام و هم به رفتار رژیم وقت پی خواهد برد.

روش اسکینر، کمک می‌کند تا نگارندگان مقاله به عنوان مفسر، در مواجهه با محتوای متن وصیت‌نامه بتوانند هر چه بهتر تمایز بین مقاصد ایدئولوژی‌های رقیب را مکشوف و تفاوت‌های آن را از یکدیگر تشخیص دهند. از این رو، مفسر با شناخت از محتوای اندیشه حکومت اسلامی امام و مختصات آن در جامعه مسلمان، به بازشناسی اندیشه‌های مخالف با آن می‌پردازد. بر این اساس، مقاله حاضر مقصود اصلی در گفتار و نوشتار امام را در وصیت‌نامه این‌گونه استفاد کرده است: اول اینکه، نگرش امام به مسائل اجتماعی و سیاسی در جامعه مبتنی بر مقاصد دینی و الهی است که هم بدعت‌های دینی در عصر پهلوی را فرو می‌ریزد و هم پاسخگوی دینی مردم در مسائل سیاسی است. دوم، روشنفکری امام که برگرفته از شخصیت انقلابی، همیشه مبارز و در صحنه ایشان است، کنشی عقلانی محسوب می‌شود که مبتنی بر شرایط زمانه، اسلام را در حال انحراف از هدف واقعی خود دیده و با تبیین حکومت اسلامی، واکنشی عقلانی نسبت به آن بروز داده است. سوم، ایدئولوژی امام، شکل‌گیری حکومت دینی را تنها راه بسط مختصات دین در عرصه زندگی اجتماعی قلمداد می‌کند. در این راستا، تمشیت اقتصادی، حفظ فرهنگ و هویت ایرانی، استقلال در عرصه سیاسی، عدالت و برابری اجتماعی و وجوه مختلف از شئون اجتماعی یک ملت را بر عنان قاعده نفی سیل و قطع ید بیگانگان و عمال دست‌نشانده آنان می‌بیند. در نهایت اینکه، رهنمودهای امام در وصیت‌نامه، مبتنی بر شاخصهای دینی و الهی است که سالیان متمادی و حتی قرن‌ها هنجارهای پذیرفته شده جامعه ایرانی بوده است. امام با عنایت به این هنجارها و عرف اجتماعی به مقابله با

354 ♦ صورت‌بندی روشنفکری امام خمینی(ره) با تفسیر وصیت‌نامه ...

ناهنجاری‌های در حال گسترش عصر پهلوی پرداخته و در این مسیر، عمق بینش ایشان با گفتار و رفتار و کنش‌هایشان منطبق بوده است.

یکی از مهم‌ترین وجوه روش‌شناسی اسکینر، مفاهمه مؤلف با مفسر از طریق متن است. این گفتگو با استفاده از ابزار و لوازم زبان‌شناختی وصیت‌نامه؛ یعنی دین و انوار اجتماعی آن در ساخت جهات ایدئولوژیک و رویکرد دینی به مسائل سیاسی و فرهنگی که در متن به خوبی محرز شده است، صورت می‌پذیرد. این گفتگو با توجه به شرایط زمانی و تعارضات بنیادین و دین‌ستیز عصر پهلوی، قابلیت خوبی برای تفسیر اسکینری فراهم می‌سازد.

منابع

- آباديان، حسين (1375). «غرب و پديده منورالفكرى در ايران دوره ناصرى». كتاب سروش؛ مجموعه مقالات 1: رويارويى فرهنگى ايران و غرب در دوره معاصر. تهران: سروش.
- اسكينر، كوينتين (1380). ماکياولى. ترجمه عزت الله فولادوند. تهران: طرح نو.
- امام خمينى، روح الله (1397). صحيفه انقلاب: وصيت نامه سياسى - الهى رهبر كبير انقلاب اسلامى حضرت امام خمينى. قم: دارالفکر، چ يازدهم.
- امام خمينى، روح الله (1388). ولايت فقيه. تهران: مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى.
- باردن، لورنس (1375). تحليل محتوا. ترجمه مليحه آشتياني و محمد يمنى دوزى. تهران: دانشگاه شهيد بهشتى.
- پورفرد، مسعود عبدالحسين (1392). صورت بندي روشنفكرى در جمهورى اسلامى ايران. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامى.
- تولى، جيمز (1383). «روش شناسى اسكينر در تحليل اندیشه سياسى». ترجمه غلامرضا بهروزلك. علوم سياسى، ش 28.
- حائرى، عبدالهادى (1378). نخستين رويارويى هاى اندیشه گران ايران با دو روى تمدن بورژوازى غرب. تهران: امير كبير.
- حقيقت، سيدصادق (1387). روش شناسى علوم سياسى. تهران: دانشگاه مفيد قم.
- ضميران، محمد (1381). ميشل فوكو: دانش و قدرت. تهران: هرمس.
- عيوضى، محمدرحيم و محمدجواد هراتى (1391). در آمدى تحليلى بر انقلاب اسلامى ايران. قم: دفتر نشر نهاد نمايندگى مقام معظم رهبرى در دانشگاهها.
- محمودى، على (1393). نوآنديشان ايرانى: نقد اندیشه هاى چالش برانگيز و تأثير گذار در ايران معاصر. تهران: نى.
- مرتضوى، خدايار (1386). «تبين روش شناسى اندیشه سياسى از منظر كوينتين اسكينر». علوم سياسى، سال سوم، ش 1.
- Abadian, Hussein (1996). "The West and the Phenomenon of Monavar-al fekri in Iran of Naseri eag". Book of Articles 1: Cultural confrontation of Iran and the West in Contemporary period. Tehran: publisher of soroush.
- Bardin, Laurence (1996). **Content analysis**. Translated by Malihe Ashtiani & Mohammad Yamani dozi. Tehran: Shahid Beheshti university press.

- Eivazi, Mohammad Rahim & Mohammad Javad Harati (2012). **An analytic introduction to the Islamic Revolution of Iran. Qom: the supreme leader of in universities.**
- Haeiri, Abdul Hadi (1999). The first scholars Iranian ato face two trends in the Western bourgeoisie. Tehran: Amir Kabir publication.
- Haghighat, Sadegh (2008). **Methodology of political science.** Tehran: Mofid University of Qom Press.
- Imam Khomeini, Rouhollah (2009). **Islamic Government.** Tehran: the institute for regulating the works of imam khomeini (pbuh).
- Imam Khomeini, Rouhollah (2018). **Sahifeh Enghelab supreme leader of the islamic revolution imam khomeini (pbuh).** Qom: published by Dar-al- fekr.
- Mahmoudi, Ali (2014). **Iranian researcher: critique of challenging and influential thoughts in contemporary Iran.** Tehran: Publisher of Ney.
- Mortazavi, Khodayar (2007). “**Explanation of political thought from the perspective of Skinner 's theory**”. political science research, No 1.
- Porfard, Masood Abd-al-hussein (2013). **Intellectual categorization in islamic republic of iran.** Tehran: institute of islamic thought and thought.
- Skinner, Quentin (2001). **Machiavelli.** Translated by Ezat-al-lah Foladvand. Tehran: publisher of Tarhe no.
- Skinner, Quentin (2010). **Meaning & Context.** Princeton: Princeton University press.
- Toli, James (2004). “**Skinner’s methodology in the analysis of political thought**”. translated by Behroz Lak. the Quarterly Journal of Political Science, No. 28.
- Tully, James (1988). **The pen is a mighty sword: Quentin Skinner’s analysis of politics in: Meaning & Context.** Princeton, New Jersey, Princeton: Princeton University press.
- William, Quthwaite & Tom Bottomore (1993). **The Blackwell Dictionary twentieth – Century.** Britain: Social thought.
- Zamiran, Mohammad (2002). **Michel Foucault: knowledge and power.** Tehran: publisher of Hermes.

